

Noitien ja ihmisyyden jäljillä 1600-luvun Tukholmassa

Arvio teoksesta Lamberg, Marko. *Noitaäiti. Malin Matsintyttären tarina.*

Kirjokansi 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019, 327 s. ISBN 978-951-858-028-0.

Jari Eilola

”Eikö nämä ole jo tutkittu”, kysyi Riksarkivetin virkailija jo 1990-luvun puolivälissä, kun tarvitsin noitakomissioiden pöytäkirjoja. Olin vakaasti sitä mieltä, että aineistossa oli vielä tutkittavaa – ja sitä näyttää riittävän edelleen. Siitä kertoo se, että suomeksikin on vastikään ilmestynyt pari komissioiden aineistoa hyödyntävää tutkimusta; Mirkka Lappalaisen *Pohjoisen noidat* (2018) ja tässä arvioitava dosentti Marko Lambergin *Noitaäiti*.

Lamberg perustelee tutkimustaan kolmella tasolla (s. 19). Lähtökohtana on noituudesta syytetyn Malin Matsintyttären poikkeuksellisen julma teloitus Tukholmassa vuonna 1676. Tuomiokirjan sivuilla jopa omat tyttäret kuvaavat häntä kauheaksi ihmiseksi. Lamberg pyrkiikin selvittämään, missä määrin Malinin aikaisemmat vaiheet selittävät hänen käytöstään, toisten hänestä saamaa kuvaa ja viime kädessä häntä vastaan nostettuja noituussyytteitä. Toiseksi, jokainen henkilö on – kuten Lamberg asian ilmaisee – ”arvokas tutkimuskohde ja lähde oman aikansa olosuhteiden tarkasteluun” (s. 19). Niinpä Malinin tapaus on myös keino lähestyä ja selittää 1600-luvun kulttuuria, olosuhteita ja asenteita. Kolmas ja aikaisemmasta noitaoikeudenkäyntien tutkimuksesta puuttuva taso rakentuu Malinin suomalaisen syntyperän ympärille: Suomalaisilla oli mainetta noitina, mutta ohjasivatko suomalaisia tai muita kaukaa tulleita koskevat ennakkoluulot noituussyytösten esittäjien ja tuomareiden toimintaa – ja jos ohjasivat, niin miten?

Kirja on jäsennetty kronologisesti eteneviin lukuihin. Aluksi tarkastellaan Malinin ja hänen perheensä vaiheita 1670-luvulle saakka. Sen jälkeen luodaan yleiskuva noituussyytösten leviämisestä ympäri valtakuntaa ja lopulta myös Tukholmaan. Malinin tapauksen eri vaiheiden selostamisen ja analysoinnin jälkeen pohditaan sitä, mikä oli komission ja sen toiminnan vaikutus vainojen tukahduttamiseen – ja lopulta, mikä merkitys oli Malinin kohtalolla ja millainen jälkimaine hänelle on jäänyt.

Lukijaystävällinen näkökulma ”suureen epäjärjestykseen”

Lambergin vertaisarvioimaton kirja on suunnattu suurelle yleisölle, mistä kertoo historiallisen preesensin käyttäminen. Se antaa lukijalle vaikutelman reaaliaikaisesta tapahtumien seuraamisesta tai historiallisen romaanin lukemisesta. Tätä vaikutelmaa vahvistaa se, että kirjoittaja pystyy kuljettamaan lukijoita 1600-luvun Tukholman kaduilla ja kujilla sekä sijoittamaan tärkeimmät tapahtumapaikat nyky-Tukholman kartalle. Kerronta on kauttaaltaan mukaansatempaavaa ja painotus on tapahtumien kulussa. Lamberg ei kuitenkaan pelkästään kronikoi, vaan myös selittää käsittelemäänsä ilmiötä ja lapsitodistajien käyttäytymistä. Nämä selitykset on upotettu lyhyiksi maininnoiksi tekstiin, jolloin ne tekevät asioita ymmärrettäviksi katkaisematta tarinan kuljetusta. Lisäksi kirjoittajan vahvuutena on vankka ruotsin kielen tuntemus, mikä ilmenee esimerkiksi *rumpare*- ja *Giösta*s-lisänimien (s. 60–61, 100–101) merkitysten pohdintana.

Yhtenäisen kirjallisuusluettelon sijasta jokaisesta luvusta on erillinen kirja- ja lähdeluettelo. Ilmeisesti ratkaisulla on tahdottu helpottaa niitä lukijoita, jotka haluavat löytää tarkempaa tietoa tietyssä luvussa käsitellyistä asioista. Nootitusta kirjassa ei käytännössä ole. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteikö kirjoittaja olisi lukenut lähteitään huolella tai tuntisi aihetta koskevaa tutkimusta. Nähdäkseni kaikki olennaiset aihetta koskevat tutkimukset on huomioitu.

Lambergin kirjan taustana on ”suuri epäjärjestys” eli Ruotsin niin sanotut suuret noitavainot (1668–1676). Kun kirjoittaja rakentaa kokonaiskuvaa Blåkulla eli noitasapatti-syytösten leviämistä Älvdalenista Taalainmaalta Pohjois-Ruotsiin ja lopulta Tukholmaan, hän tuo selvästi esille, että ilmiö muuttui matkalla. En muista, että tämä olisi tullut aikaisemmassa tutkimuksessa kovin selvästi esille. Tukholmassa oli kuitenkin piirteitä – kuten verrattain suuri varttuneiden todistajien määrä tai väitteet noitien pelaamisesta Blåkullassa – jotka eroavat pohjoisessa käsitellyistä tapauksista. Kirjoittaja käsittelee myös hyvin sitä, kuinka monimuotoisista aineksista todistajina toimineet lapset tarinansa kokosivat (s. 225–234). Lamberg selittää (s. 293–295) lasten toimintaa paineiden ja pelkojen purkamisena, kapinana varhaismoderneja elinolosuhteita vastaan sekä hyväksynnän hakemisella ikätovereiden keskuudessa. Osa lapsitodistajista tuli myös isättömistä kodeista. Selitykset vastaavat hyvin muiden tutkijoiden tekemiä havaintoja (ks. esim. Eilola 2009; Lennerstrand & Oja 2006).

Kaunaa, epäluuloa, painostusta, pelkoa – ja paljon jälkikiillotusta

Kirjan fokus on kuitenkin suurten vainojen viimeisessä, pääkaupunkiin rajoittuvassa vaiheessa. Keskushenkilö, ”noitaäiti”, on suomalaissyntyinen Malin Matsintytär, jonka Tukholman noitakomissio tuomitsi poikkeuksellisesti elävältä poltettavaksi. Tämä seikka on muistettu mainita useimmissa Ruotsin noitaoikeudenkäyntejä käsittelevissä tutkimuksissa, mutta Lamberg on kuitenkin ensimmäinen tutkija, joka on ottanut tehtäväkseen selvittää syitä Malinin poikkeuksellisen julmalle teloitukselle. Tätä varten hän on tutkinut Malinin ja hänen perheensä edesottamuksia siinä määrin kuin säilyneet lähteet sen sallivat. Esille nousevat Malinin aviomiehen sodomiatuomio, äidin ja tytärten väliset tulehtuneet suhteet sekä Malinin puutteellinen ruotsintaito ja maltin menetykset – ja ne kaikki tavalla tai toisella sinetöivät hänen kohtalonsa.

Lisäksi tutkimuksesta käy ilmi, että osa muistakin syytetyistä oli taustaltaan suomalaisia. Lamberg onkin kiinnostunut nimenomaan syytettyjen etnisen taustan ja noituussyytösten välisestä yhteydestä (tietynlainen noitamainehan suomalaisiin on aina liitetty). Vaikka yhteys jää mielestäni todentamatta, kirjoittaja pystyy kuitenkin osoittamaan, että suomalais- ja saksalaistaustaisia kohdeltiin ankarammin kuin muita syytettyjä (s. 292–293). Muualta tulleesta ei viime kädessä koskaan tullut ”yhtä meistä”, ja sopivassa ilmapiirissä hänen omituinen käytöksensä ja vikansa johtivat ongelmiin, pahimmillaan jopa elävältä roviolle.

Lambergin kiinnostus ei rajoitu vain yksilön tai yksittäisen perheen draamaan, vaan hän tarkastelee myös tuomiot langettaneen Tukholman komission toimintaa. Komissioiden olivat kruunun – siis kuninkaan, valtaneuvoston tai hovioikeuden – asettamia erikoistuomioistuimia, joita lähetettiin tarpeen tullen maakuntiin tutkimaan kansalta tulleiden, vakavia epäkohtia koskevien valitusten paikkansapitävyyttä. Myös noituutta tutkineet viisi komissiota asetettiin alhaalta tulleiden vaatimusten vuoksi. Oikeusjärjestelmän pettäminen, Tukholman komission taipuminen sosiaalisen paineen alla, puutteelliset taidot ja tiedot todistajien ja näiden lausuntojen käsittelyssä, oikeuden jäsenten amatöörimaisuus (sekoittivat jopa syytetyt toisiinsa), kunniallisten ja korkeaarvoisten henkilöiden automaattinen sulkeminen epäilysten ulkopuolelle piirtyvät piinallisen selvinä tutkimuksen sivuilta.

Etenkin kirjan loppupuolen luvut, joissa käsitellään komission ja sen kuuluisimman jäsenen, lääkäri Urban Hjärnen kuninkaalle osoitettuja raportteja sekä Hjärnen muistelmia, kertovat oikeassa kohdassa tehdyn propagandan menestyksellisyydestä: vielä tänäänkin yleinen käsitys Hjärnen ja Tukholman komission modernista rationaalisuudesta ja päättäväisyydestä noitavainojen tukahduttamisesta näyttää perustuvan nimenomaan näihin lähteisiin, eivät huomattavasti laajempiin ja työläämmiin luettaviin komission pöytäkirjoihin, joita Lamberg on pieteetillä perannut. Tutkijoiden on ollut yllättävän helppo unohtaa, ettei kenenkään pitäisi olla tuomari omassa asiassaan.

Ihmisyden äärellä

Marko Lambergin kirjan ilmeisintä antia on tietysti yksityiskohtainen kertomus Malinin vaiheista ja sitä kautta muodostuva kuva 1600-luvun ruotsalaisesta kulttuurista ja elämänmenosta. Sen kiistattomana ansiona on Tukholman noitakomission toiminnan erittely ja uudelleenarviointi. Vaikka teos onkin suunnattu suurelle yleisölle, sillä on paljon annettavaa myös aiheeseen perehtyneille. Lamberg on selkeästi tehnyt lähdetyötä, jonka tarkkuus, asianmukaisella nootituksella todennettuna olisi riittänyt mainiosti vertaisarvioituun teokseenkin. Lisäksi hänen aikakautta ja erityisesti Tukholmaa koskeva asiantuntemuksensa on laajaa.

Vaikka edellä totesin, ettei Lamberg onnistu rakentamaan suoraa yhteyttä syytetyn suomalaisuuden (tai muun etnisen taustan) ja noidaksi leimautumisen välille, hän käsittelee kuitenkin ihmisten haavoittuvuutta tavalla, joka puhuttelee – tai ainakin pitäisi puhutella – myös meidän ajassamme. Yhteiskunta oli 1600-luvulla toisenlainen ja sen puitteissa ihmiset kohtasivat ja uskoivat kohtaavansa monia sellaisia asioita ja oloja, jotka ovat nykyihmiselle periaatteessa vieraita – ja silti niistä käydään vilkasta

keskustelua. Tämä kirjo kattaa paitsi yliluonnollista koskevat uskomukset myös konkreettiset elinolosuhteet, köyhyyden, sosiaalisten turvaverkkojen epävarmuuden, toisenlaisiin kohdistuvat ennakkoluulot, ihmisten eriarvoisen aseman ja siitä seuraavat erilaiset toimintamahdollisuudet. Vaikka Lamberg ei asiaa erityisesti alleviivaa, kaikki edellä mainitut seikat ovat olennainen osa Malinin ja monien muiden tarinaa ja ahdinkoa. Tässä mielessä Lambergin kirjassa ollaan perimmäisten ihmisyyteen ja ihmisten kanssakäymiseen liittyvien kysymysten äärellä.

FT Jari Eilola on yliopistotutkija ja mentaliteettihistorian dosentti Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.

Kirjallisuus

Eilola, Jari. 2009. Lapsitodistajien kertomukset Ruotsin noitatapauksissa 1668–1676.

Kasvatus & Aika 3, 3: 27–45. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa):

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1449087>. [Haettu 9.4.2020]

Lappalainen, Mirkka. 2018. *Pohjoisen noidat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Helsinki: Otava.

Lennersand, Marie & Linda Oja. 2006. *Livet går vidare. Älvdalen och Rättvik efter de stora häxprocesserna 1668–1671*. Möklinta: Gidlunds förlag.